

La Catalogna in Europa, l'Europa in Catalogna. Transiti, passaggi, traduzioni
Associazione italiana di studi catalani
Atti del IX Congresso internazionale (Venezia, 14-16 febbraio 2008)
Edizione in linea – ISBN 978-88-7893-009-4
<http://www.filmod.unina.it/aisc/attive/>
Data di pubblicazione di questa comunicazione: 19 dicembre 2009
<http://www.filmod.unina.it/aisc/attive/Frances.pdf>

Àngels Francés

L'aparador de Frankfurt: les escriptores catalanes actuals a Europa

Introducció

En aquest estudi em propose explorar el ressò internacional assolit per les escriptores catalanes actuals en el que va estar, l'any 2007, el mostrador de la cultura catalana al món: la Fira de Frankfurt. La presència d'autores com Imma Monsó, Maria Barbal o Carme Riera en aquest context de vasta projecció mediàtica és mostra del pas que, al llarg de l'últim quart de segle XX i el principi del XXI, les dones han efectuat d'objecte de literatura a subjecte que entra, per mèrits propis, en les llistes dels més venuts en l'actualitat. Isabel Clara Simó, M. Antònia Oliver, Montserrat Roig... van irrompre amb força en el panorama literari dels anys setanta. En l'actualitat, la majoria continuen actives i sovintegen els primers llocs en les xifres de vendes (sobretot, en el cas de Simó). Maria Barbal, amb una llarga trajectòria encetada a mitjan dècada dels vuitanta, i Imma Monsó, que ha començat la seua carrera literària més recentment, són dues mostres de la narrativa femenina que, a hores d'ara, té més projecció pública. Per això trobe interessant establir una revisió comparada d'alguns dels models narratius que han representat, a Frankfurt, el pas de la cultura catalana envers noves formes d'expressió i autoafirmació.

1. Frankfurt, cita internacional

La fira de Frankfurt va significar per a la cultura catalana l'oportunitat de presentar-se al món des d'una atalaia privilegiada, i amb un estatus – el de cultura convidada – que ja, d'entrada, li reconeixia una entitat autònoma, històrica i diferenciada dins del conjunt de les identitats hispàniques. En paraules de Josep Bargalló (2007: 72), director de l'Institut Ramon Llull, «és l'esforç més significatiu que mai s'ha fet de presentació del nostre talent creatiu i de la nostra potencialitat artística en un país concret i en un espai acotat de temps». Un projecte ambiciós, certament, en què la literatura catalana – al cap i a la fi, és una fira de llibres – es va situar al punt de mira dels mitjans de comunicació alemanys i catalans, a més de les indústries editorials europees, que en valoraren les possibilitats de traducció i promoció. Fenòmens com el ressò assolit per Maria Bar-

bal en aquell context – ben merescut, evidentment – s'expliquen pel paper d'aquest potent focus mediàtic.

Els objectius de la Fira, doncs, van passar per la promoció de la indústria editorial catalana i el reconeixement i la internacionalització de la nostra literatura. En aquest sentit, el paper de les traduccions, dutes a terme i en projecte, va ser fonamental. Segons Bargalló (2007: 48), calia

aconseguir, també, més traduccions per als escriptors contemporanis que ja es poden llegir en d'altres llengües, com Baltasar Porcel, Quim Monzó, Carme Riera, Ferran Torrent, Andreu Martín o Maite Carranza – per esmentar només prosistes, dels diversos gèneres narratius i procedències, sense cap voluntat canònica –, i tots els més joves. De fet, aconseguir que un fenomen com el d'Albert Sánchez-Pinyol i la seva novel·la *La pell freda*, trasllada a uns trenta idiomes des de la seva aparició el 2004, no sigui tan poc habitual com ara.

La projecció internacional de la literatura catalana, doncs, a través de nous contractes editorials per a traduir els autors més actuals, i també els nostres clàssics, era l'objectiu final de tot el muntatge organitzat per l'Institut Ramon Llull. Objectiu assolit, en part. Segons Sebastià Moranta (2007: 2),

L'èxit més gran de Frankfurt 2007 consisteix a haver ajudat a traslladar a l'alemany un grapat de llibres, mitja dotzena dels quals són veritablement grans i han estat ressenyats per crítics competents. Excel·leixen dues obres: l'edició bilingüe en tres volums de la poesia completa de Salvador Espriu (*Obra poètica [Das lyrische Werk]*) a cura de Fritz Vogelgsang, publicada per l'editorial suïssa Ammann; i, a càrrec del mateix traductor, el *Tirant lo Blanc [Der Roman vom Weißen Ritter Tirant lo Blanc]* complet, en tres toms i amb un epíleg de Mario Vargas Llosa, editat per S. Fischer. Completen la tria de clàssics – medievals i contemporanis – *Fèlix o llibre de meravelles [Felix oder Das Buch der Wunder]*, de Ramon Llull; *Solitud*, de Víctor Català; *Quanta, quanta guerra [Weil Krieg ist]*, de Mercè Rodoreda; i tres obres de Josep Pla, entre les quals sobresurt una edició abreujada d'*El quadern gris [Das graue Heft]* a la Bibliothek Suhrkamp.

Al costat d'aquest balanç positiu, cal recordar la polèmica originada arran de l'absència, en la fira, d'escriptors catalans en llengua castellana, que Moranta recorre i analitza amb la ironia que el tema es mereix. En l'apartat que segueix tindrem ocasió de conèixer l'opinió de Maria Barbal sobre aquesta qüestió.

2. Imma Monsó i Maria Barbal, escriptores a Frankfurt

Entre Maria Barbal (1949) i Imma Monsó (1959) hi ha deu anys de diferència. Totes dues pertanyen a universos distints, que han marcat la seua producció literària com a escenaris en la memòria. Barbal, nascuda a Tremp, capital del Pallars Jussà, comarca lleidatana, situa en l'escenari rural la primera part de la seua novel·lística. Imma Monsó, lleidatana també, prefereix escenaris remots, urbans o indeterminats per a les seues històries. Professora de llengües estrangeres, filòloga francesa, Monsó es va espe-

cialitzar en Lingüística Aplicada a les universitats d'Estrasburg i Caen, entorns on té lloc, parcialment, la seua novel·la *Com unes vacances*. Barbal, en canvi, restà al Pallars fins que, per continuar estudis de batxillerat, passà a viure a Barcelona, on estudià Filosofia i Lletres a la Universitat Central fins a l'any 1971, en què es llicencià. Llavors va iniciar la seua dedicació a l'ensenyament, professió que totes dues escriptores tenen en comú.

La primera novel·la de Barbal data del 1984, i va ser tota una revelació en el panorama literari català dels vuitanta. Per *Pedra de tartera* va guanyar el premi Joaquim Ruyra 1984, i prova de la seua vigència és l'èxit que ha assolit en el context de la Fira de Frankfurt, 23 anys després. Moranta (2007: 2) en resumia l'afortunada trajectòria:

Pedra de tartera [Wie ein Stein im Geröll], editada per Transit, s'ha beneficiat dels elogis que va dedicar-li Elke Heidenreich en el seu programa *Lesen!*, que emet el canal ZDF de la televisió pública, de tal manera que la novel·la s'ha mantingut diverses setmanes a la llista de llibres més venuts del setmanari *Der Spiegel*.

En efecte, la difusió del llibre a través d'aquest programa de televisió va condicionar l'augment de les vendes de la traducció. El programa, amb format tradicional, té una audiència que no és comparable a la d'altres programes amb objectius similars en els nostres circuits televisius, on la literatura catalana ocupa un minúscul apartat entre altres (traduccions, literatura en castellà, etc.). La falta d'espai audiovisual per a la promoció de la literatura, però, és causa i conseqüència dels baixos índexs de lectura que caracteritzen el país, en què la literatura no té el valor que li atribueixen, per exemple, a Alemanya, on els assistents a la presentació d'un llibre paguen una entrada. Si bé açò és cert, cal tenir en compte altres factors que van contribuir a l'èxit de la novel·la.

Pedra de tartera va sortir en traducció a l'alemany per Heike Nottebaum el març de 2007, coincidint amb la fira de Leipzig. El maig s'havien venut 21.000 exemplars. El setembre s'estava a prop dels 50.000. Maria Barbal ho recordava així, en una conversa mantinguda el passat mes de gener de 2008 a Alacant: «si l'editor de Transit havia de respondre a totes les llibreries del país interessades a fer una lectura del text, jo m'havia de quedar mig any a Alemanya. Així doncs es va calmar i vam acceptar vuit lectures, inclosa la de Frankfurt. Un gran premi inesperat després d'anys de no aconseguir que una editorial acceptés les propostes de traducció del llibre».

Barbal reconeixia la sort d'aparèixer al programa *Lesen!*, però també recalca la importància del boca-orella en la difusió d'una obra literària. Gent de diverses edats i interessos havien coincidit en la lectura del llibre, amb el qual s'havien identificat per diverses raons. Segons Barbal, era la part temàtica de la guerra la que havia despertat més adhesió emotiva, en diàleg amb la vivència de la segona guerra mundial per part dels lectors més grans: «El posicionament en una banda o en una altra, dins dels mateixos pobles, els ha recordat moltes coses viscudes per ells». La manera de viure fa seixanta anys, relatada en la primera part del llibre, també els era familiar, però sobretot reconeixien el patiment de les persones als qui la guerra els havia estroncat la vida.

Una temàtica universal, doncs, com el dolor que segueix una guerra fratricida en una país desolat per les morts i la fam, és un dels factors clau per a la internacionalització d'una obra. Ara bé, un dels aspectes que ens sobta de l'èxit de *Pedra de tartera* a Alemanya és el caràcter oral, la versemblança lingüística, el reflex d'una manera de parlar i veure el món que constitueix un dels majors atractius de la novel·la. Traslladar aquesta llengua fresca, dúctil, local, pròpia de la comarca lleidatana del Pallars, a l'alemany sembla, si més no, complicat. Barbal explicava que la traductora va decidir deixar de banda tot dialectalisme: una de les opcions, usar la variant bavaresa, hauria pogut ridiculitzar el llenguatge i, per extensió, la novel·la. L'encert va raure en buscar un llenguatge molt directe, oral, buscant la precisió màxima amb el lèxic propi del país. El resultat, segons Barbal, va ser una molt bona traducció, un treball excel·lent, sense el qual no hagués estat possible el fenomen *Pedra de tartera*.

La impressió que Barbal explica de la Fira de Frankfurt és positiva. Per a ella, la literatura catalana hi va donar una imatge interessant, exportable, rendible editorialment parlant, tant com qualsevol altra literatura. Però sobretot remarca la importància del procés de visualització efectuat: els alemanys coneixien els territoris catalans, però no «amb aquesta diferenciació lingüística i cultural tan forta». Es tracta, segons ella, d'un petit pas envers l'existència a l'aparador internacional: «Nosaltres també hi som». Un pas, però, que ha de ser estimulat i alimentat.

Per a Barbal, la polèmica sobre la identitat lingüística i cultural catalana havia estat bastida sobre la incomprensió de certs periodistes alemanys, símptoma de la desco-neixença de bona part de la població, fins i tot la que a l'estiu habita les Illes, de l'existència d'una llengua i una cultura històriques, riques i en plena producció en l'actualitat. I al·ludia a les reaccions contradictòries que aquesta revelació havia implicat: «neguits, malestars, sorpresa i ganes d'aproximar-se». Recorda algunes preguntes, fetes de manera innocent, sobre el sentit d'escriure en català si les xifres de vendes serien molt superiors si publicara en castellà. I els seus esforços per explicar que la seua tria lingüística, en el moment en què va decidir escriure, va ser natural, interior. Ni tan sols se la va plantejar com una reivindicació combativa o transgressora:

Recordo uns versos en un bloc quadriculat, devia tenir tretze o catorze anys. D'aleshores són també unes llibretes on recollia un diari. Quan amb les companyes de l'Institut Montserrat vaig viatjar a Castella, prèviament el pare me n'havia demanat un reportatge. El seu amor per la terra i les persones, per la lectura, per les anècdotes, per les paraules, el compte definitiu en el fet que jo comencés a escriure. (Barbal 1994: 4)

Connectada a la intimitat i al caràcter de llengua materna, doncs, s'explica l'elecció del català com a llengua literària.

Per a Imma Monsó, la tria també va unida al descobriment del món a través de la llengua materna: «Escric, doncs, en català, perquè m'estimo la llengua». És una connexió emotiva, però plena de matisos i conjuncions adversatives:

Però el meu no és un amor incondicional. No hi crec en els amors incondicionals, ni tan sols dins d'una parella. Si canvien les condicions, és lògic que l'amor canviï. Com a escriptora, m'estimo la meua llengua sota la condició que els continguts que vehicula bullin d'idees i d'interès. Per damunt de l'amor a la llengua, hi ha l'amor a la paraula, que és el lloc on habiten les idees, l'únic lloc on tots els escriptors segurament coincidiríem; i posant un excessiu èmfasi en la llengua, es corre el risc que les idees raregin o es facin rígides. (Monsó 2007: 3)

Monsó estima la llengua catalana sempre que li siga útil com a vehicle d'idees. Voreja així, subtilment, la polèmica sobre la importància de la llengua a l'hora de classificar i convidar escriptors catalans a la Fira; parla en aquests termes en el discurs de presentació de la literatura catalana que va tenir lloc en una roda de premsa, el 13 de juny, a Frankfurt.

Amb un to poc conciliador, apuntala la seua intervenció en cinc apartats començats per la partícula NO: «No tots vivim de la mateixa manera les relacions entre centre i perifèria», «No tots ens sentim fills d'una mateixa tradició», «No tots pensem que la llengua sigui l'element que ens uneix per damunt de qualsevol altre». Respecte d'aquest darrer apartat estàvem parlant fa un moment; en la mateixa línia que sobre la tria de la llengua, Monsó (2007: 3) argumenta:

La llengua és la nostra eina, és clar. Naturalment que és l'instrument que fa servir l'escriptor, el que fa que soni la seva veu. Però quan sento a dir que allò que uneix un grup d'escriptors perifèrics és, per damunt de tot, la llengua, em fa el mateix efecte que si sentís a un trompetista afirmar que allò que l'uneix a d'altres trompetistes és, per damunt de tot l'amor a la trompeta, en comptes de l'amor a la música.

Monsó es desmarca així de la posició que considera la llengua (catalana) com el nexa d'unió dels escriptors assistents a Frankfurt, a favor d'un ambigu amor universal a la literatura. En consonància amb això, reivindica per a la seua literatura unes influències, en primer instància, forànies, en una entrevista amb Montserrat Lunati, de la Universitat de Cardiff: «Per circumstàncies tant degudes a l'època com a les meves característiques personals, com he dit, no vaig tenir models literaris catalans» (2005: 9). Els autors que considera fonamentals per al seu desvetllament literari, en efecte, van des d'Anouilh, Zola, Ionesco, Vian o Beckett fins a Proust, Victor Hugo o altres (Lunati 2005: 8). Esmenta també, però en segona instància, autors com Montserrat Roig (que va llegir en l'adolescència), Monzó, Pàmies o Calders, al·lusions que expliquen, en part, el recurs a la ironia i l'estil que sovint voreja la literatura de l'absurd de la literatura de Monsó. Ara, diu, està descobrint Víctor Català i Mercè Rodoreda, i valora algunes de les autores contemporànies: Mercè Ibarz, Flàvia Company i Núria Perpinyà.

Si defensa per a la seua formació literària un caràcter múltiple i plural, orientat més envers Europa que a la península, en una mena de camí invers advoca també per la pluralitat de la cultura catalana, que ha de ser receptora d'una diversificació cada vegada major.

En els darrers quinze anys, les influències s'han multiplicat vertiginosament i donen pas a una diversitat encara més gran... Hi haurà joves generacions que escriuran des d'una realitat romanesa o marroquina o russa que es fondrà amb la catalana i espero que com hem fet fins ara, continuem vivint aquesta realitat plural com una riquesa més que com un obstacle, perquè els catalans sempre n'hem sabut molt, de no endurir els conflictes fins a l'extrem i, pel que fa als escriptors, lluny de resultar empobridora, el contacte volgut o forçat amb altres cultures ha multiplicat els referents del nostre imaginari. (Monsó 2007: 2)

En el dia d'avui, aquestes paraules semblen una mena de vaticini: tal com augurava Monsó, la visió d'una jove escriptora catalana d'origen marroquí ha merescut el premi millor dotat del circuit literari català, el Ramon Llull. Najat El Hachmi (Nador, Marroc, 1979) narra, amb *L'últim patriarca*, la història d'un immigrant marroquí, confrontat amb el canvi cultural de la seua filla, i és una mostra de la pluralitat de visions i identitats que, en l'actualitat, conforma la nostra literatura.

El punt envers el qual convergeix tota aquesta argumentació és el rebuig de les etiquetes, concepte que veu necessari per a ordenar la realitat però que pensa que és matèria dels altres, dels crítics literaris: «Però els escriptors tenim la responsabilitat de mirar sempre més enllà de les etiquetes nacionals». De la mateixa manera s'expressa en l'entrevista amb Lunati (2005: 13). I encara repeteix al final de discurs:

Per això, com a escriptora, espero no haver contribuït, amb aquest discurs, a consolidar cap etiqueta. Espero no haver contribuït a aclarir el panorama, perquè sovint això vol dir simplificar-lo fins a la falsedat. Les situacions complexes requereixen idees complexes, i és obvi que no habitem un univers senzill. Als organitzadors, als polítics, als editors, als periodistes i als programadors acadèmics, els correspon intentar classificar-nos en diferents paquetets, perquè si no els seria gairebé impossible fer la seva feina avui dia. Als escriptors ens toca fer tot el possible per sortir-nos dels paquetets i per desembolicar-los. Hi ha escriptors que s'han escapat del paquet i no vindran a la Fira. D'altres, intentem fer-li un forat. Que cadascú, doncs, faci la feina que li pertoca (o que li toca), vosaltres i nosaltres, amb el màxim d'entrega possible, de cor, i de cap. (Monsó 2007: 3)

Monsó vol escapar, així, dels intents classificadors dels crítics literaris, amb una sèrie d'arguments que expliciten, amb abundància d'adversatives, el que no vol que implique la seua intervenció en la fira. Començant per la reticència a fer el paper que li han demanat, és a dir, representar els escriptors catalans:

Per aquesta raó, em guardaré molt de parlar des d'una primera persona del plural o d'utilitzar expressions com ara, “nosaltres, els escriptors catalans”, perquè parlar en nom d'un “nosaltres” em sembla més pretensió i fal·laç que no pas parlar en nom propi. A més a més, ¿existeix aquest “nosaltres”? Com a escriptors catalans, ¿som essencialment perifèrics i és això el que ens defineix? ¿Ens sentim fonamentalment influïts per la tradició de la literatura que s'ha fet al nostre territori? ¿O bé allò que ens defineix és el fet d'escriure en una sola llengua, el català? Intentaré glossar el que entenc per literatura catalana dient per què no em quadra cap d'aquestes definicions. (Monsó 2007: 1)

Monsó respon que no a totes les preguntes que planteja en aquesta introducció, i així és com vol trencar idees preconcebudes o qualsevol mena de motlle en el qual la

vulguen encaixar. «El nosaltres em sembla pretensions», li comentava també a Montserrat Lunati (2005: 11). Afirmació que descarta qualsevol mena de realitat compartida amb altres creadors catalans, i soscava la mateixa idea que origina la Fira de Frankfurt.

Conclusions provisionals

En conjunt, podem observar dues visions, si no oposades, potser divergents d'un mateix fenomen: la Fira de Frankfurt va significar, per a Maria Barbal, l'ocasió per a projectar internacionalment el valor de la seua primera novel·la, que consolida així l'èxit assolit en els anys vuitanta i es defineix com un dels nostres futurs clàssics. Barbal té raons de sobra per valorar la Fira com a plataforma de visualització, per damunt de la polèmica originada amb objectius mediàtics i sovint malintencionats. Monsó, en canvi, voreja subtilment el debat; es desmarca de les etiquetes, les categories; refusa representar un "nosaltres", declara estimar la llengua però solament com a vehicle de la bona literatura. Qüestiona, per tant, tot el muntatge de Frankfurt; de fet, intenta "fer-hi un forat". Una posició crítica que ens mostra la independència d'una veu, la de Monsó, innovadora i bastant més crítica que la de Barbal, conciliadora i positiva. Dues mostres de la projecció de les escriptores catalanes actuals a Europa.

Universitat d'Alacant

Bibliografia

- Barbal, Maria (1993): «Qui sóc i per què escric», en *L'escriptor del mes*, Barcelona, Generalitat de Catalunya (Departament de Cultura, Institució de les Lletres Catalanes), novembre de 1993.
- Bargalló, Josep (2007): *Què fem a Frankfurt? La cultura catalana convidada d'honor a la Fira del Llibre 2007*, Barcelona, Institut Ramon Llull.
- Lunati, Montserrat (2005): «Entrevista a l'escriptora Imma Monsó», *Journal of Catalan Studies*, 2005, [http://www.anglo-catalan.org/jocs/8/Articles%20&%20Reviews/Versio%20pdf/\(110906\)%201%20Imma%20Monso%20Entrevista.pdf](http://www.anglo-catalan.org/jocs/8/Articles%20&%20Reviews/Versio%20pdf/(110906)%201%20Imma%20Monso%20Entrevista.pdf)
- Monsó, Imma (2007): «Discurs d'Imma Monsó, autora», Institut Ramon Llull, http://www.llull.cat/llull/estatic/cat/arxiu/Dirkurs_Imma_Monso_cat.doc
- Moranta, Sebastià (2007): «Frankfurt 2007: les fronteres d'un debat», *El mirall*, Palma de Mallorca, desembre de 2007. També en <http://www.uv.es/calaforr/Frankfurt.pdf>.